

explorador

Sobirania mai cedida: el llarg camí cap al reconeixement constitucional dels indígenes d'Austràlia

vista prèvia >

Austràlia no ha fet les paus amb la seva història. La colonització va significar un genocidi cap a les poblacions indígenes d'aquell territori, un genocidi que fins ben entrat el segle XX va persistir en tot de formes diverses. La població aborigen segueix sense veure reconegut el seu dret a determinar, i negociar, l'encaix entre les seves nacions i l'Austràlia contemporània. Una lluita que persisteix en el temps i que, de moment, encara no ha trobat una solució satisfactòria.

Núria Franco-Guillén

Polítòloga.
Aberystwyth University
@nufranco

Sebastian de Laile

Científic de dades,
Brisbane

John R. Parkinson

Catedràtic de Filosofia
Política, Universiteit
Maastricht

Introducció

Al meandre al sud de la *city* de Brisbane s'hi troba el West End, el suburbi més vibrant de la capital de Queensland, a Austràlia. El seu carrer principal s'anomena Boundary street [Carrer Frontera], i el que no tots els seus veïns saben, és que en èpoques colonials —fa poc més de 200 anys— aquest nom indicava literalment la frontera que els aborígens¹ de la zona no podien creuar a partir de les quatre de la tarda de dilluns a dissabte, i mai els diumenges —és a dir, fora de l'horari laboral durant el qual sí eren necessaris. De tant en tant s'ha obert el debat sobre si seria convenient posar-li un altre nom, cosa que no té gaire suport entre els indígenes de la zona. En paraules de Sam Watson, ancià local de la nació Murri, «*Malauradament, l'Austràlia mainstream té aquesta tendència a intentar 'superar' els aspectes més desagradables de la seva pròpia història*».² Escollint

1 Malgrat que no hi ha consens entre els afectats, en general, s'empra el mot «indígenes australians» per incloure tant aborígens com illencs de l'estret de Torres, que es componen per més de 400 nacions i aproximadament 250 grups lingüístics. Vegeu AIAT-SIS, «Indigenous Australians».

2 ATFIELD, «Brisbane could rename historically racist boundary streets».

aquesta i d'altres opinions similars, l'alcalde de la ciutat va afirmar que això només passaria si la iniciativa rebia ple suport de les comunitats indígenes de manera que a dia d'avui, aquell carrer manté el nom. Prendre en consideració el parer dels indígenes no és sempre el cas, de fet més aviat el contrari.

Austràlia a dia d'avui és l'únic país de la Commonwealth que no té un tractat amb les primeres nacions que hi —sobre—viuen. Es tracta, però, d'una demanda persistent durant la segona meitat del segle XX, que ha rebut una resposta, com a molt, tèbia per part de les forces polítiques australianes, malgrat l'intens activisme al voltant de les demandes territorials dels pobles aborígens. Aquestes, que prenen una varietat de formes, giren entorn al dret a l'autodeterminació, sovint emmarcades per la idea que la sobirania mai fou cedida.³

La història dels indígenes d'Austràlia no és radicalment diferent a la d'altres comunitats en països colonials, marcada per la desposseïció, l'abús

3 TREATY 88 CAMPAIGN, «Aboriginal sovereignty—Never ceded».

i la desigualtat. Tanmateix, aquesta excepcionalitat dins la Commonwealth tant en l'aspecte de la manca de tractat, com per exemple el fet que la seva constitució encara contingui articles manifestament racistes, la fa mereixedora d'aprofundir-hi. Aquest article ofereix una visió introductòria a les dinàmiques que envolten la qüestió de la sobirania a Austràlia. Perquè seria impossible explicar-ho tot en aquest espai, ho il·lustraré centrant-me en el darrer desacord, si és que es pot dir així, entre aborígens i govern: el fracàs en el reconeixement institucional dels aborígens i illencs de l'estret de Torres a la constitució australiana. Així doncs, procediré a oferir primer una mica de context socioeconòmic i polític, per després revisar la campanya pel reconeixement i aprofundir en un dels aspectes clau per entendre'n el fracàs: escoltar.

Breu contextualització

Com dèiem, tal com passa en altres països d'herència colonial, la història dels indígenes d'Austràlia es caracteritza per la desposseïció, l'abús i la desigualtat. S'estima que en arribar els primers europeus hi havia una

La situació dels indígenes australians en relació amb la terra, i en relació amb la societat australiana, no sembla millorar

població d'entre 350.000 i un milió d'indígenes al país. La població es va reduir dràsticament degut a la irrupció de noves malalties aportades pels colonitzadors, així com el tractament repressiu, que incloïa la brutalitat, la despossessió i la desintegració social i cultural.⁴ Per il·lustrar breument aquesta brutalitat, és important destacar la política australiana d'assimilació forçosa implementada entre el segle XIX fins a finals dels anys 1960 —i en alguns casos fins a la dècada de 1970— que consistia en robar els fills de famílies mestisses i posar-los en mans d'institucions públiques o famílies d'acollida blanques, tot perpetrant, segons el mateix Comitè Australià de Drets Humans a l'informe emès el 1997 *Bringing them home*, un veritable genocidi cultural.⁵ Aquesta és la història de les anomenades «Generacions robades», i no fou fins el 2008 que l'aleshores primer ministre australià, Kevin Rudd (1957), pronuncià una disculpa formal. Malgrat que a la dècada de 1970 aquesta pràctica es donà oficialment per finalitzada, les conseqüències socioeconòmiques i

4 AUSTRALIAN BUREAU OF STATISTICS, «Chapter - aboriginal and torres strait islander population».

5 VAN KRIEKEN, «The barbarism of civilization».

culturals per als indígenes australians són devastadores, tant a les víctimes directes com les generacions descendents. Per exemple, la recerca demostra que els nens que viuen en famílies amb almenys un membre víctima de les generacions robades són més propensos a tenir una pitjor salut, i uns resultats educatius pitjors que nens indígenes de famílies on cap membre fou víctima d'aquesta política,⁶ els quals ja pateixen igualment la desigualtat en salut i social.⁷ Per si fos poc, els infants indígenes segueixen sent massivament separats de les seves famílies, actualment a través de serveis socials, per un sistema profundament paternalista que té ben poc en compte les particularitats de la comunitat.⁸

La situació dels indígenes australians en relació amb la terra, i en relació amb la societat australiana, no sembla millorar. Ans al contrari, l'anomenada *Northern territory emergency*

6 NOGRADY, «Trauma of Australia's indigenous 'stolen generations' is still affecting children today».

7 WALTER, «Aboriginality, poverty and health-exploring the connections».

8 FARRANT; MASLEN; HAMILTON, «Thirteen years after 'orry', too many aboriginal and torres strait islander children are still being removed from their homes».

response de 2007 a 2012, també coneguda com «La intervenció», n'és il·lustratiu. Sota l'argument de suposats augments alarmants d'abús de menors al territori del Nord, el govern australià va aprovar una sèrie de mesures d'intervenció d'urgència que incloïen una sèrie de restriccions a les comunitats indígenes, des de l'abolició de permisos especials per accedir a les mateixes, restriccions en el consum d'alcohol i pornografia, la suspensió de determinades polítiques de benestar i desenvolupament, o de la llei sobre discriminació racial, cosa que desencadenà la preocupació de l'ONU al respecte. Aquesta intervenció fou considerada com una forma de neopaternalisme per alguns,⁹ tot i que necessària per bona part dels polítics al Parlament —i alguns indígenes més cèlebres. L'efectivitat d'aquesta intervenció en la reducció de les desigualtats en salut, treball, educatives, i demés esferes socials, és variable.¹⁰

El govern australià, però, fa esforços per pal·liar els efectes de la colonit-

9 ALTMAN, «The Howard Government's northern territory intervention: are neo-paternalism and indigenous development compatible?».

10 GRAY, «The northern territory intervention: an evaluation».

La situació de desavantatge en pràcticament tots els aspectes de la vida que experimenten els indígenes d' Austràlia ve acompanyada d'una manca de confiança cap al govern australià

zació i els anys de discriminació estructural dels indígenes. Un exemple n'és la política *Closing the Gap* [Tancar la bretxa], iniciada el 2008.¹¹ Gràcies a aquesta política, la bretxa entre comunitats es va tancant en totes les àrees de desigualtat, tot i que el progrés en la majoria de casos està per sota dels objectius marcats pel mateix govern [excepte pel que fa a un parell d'indicadors educatius]. Així doncs, els pobles indígenes el 2020 tenien encara una esperança de vida entre set i vuit anys menor que els australians blancs, una taxa d'ocupació 50% menor, o una probabilitat deu vegades més alta d'ingressar a presó que la població no indígena.¹²

La situació de desavantatge en pràcticament tots els aspectes de la vida que experimenten els indígenes d' Austràlia ve acompanyada d'una manca de confiança cap al govern australià, il·lustrat per polítiques com les mencionades anteriorment, en les que les comunitats indígenes no hi tenen cap veu, ni capacitat o eines d'intervenció. Per —o malgrat— això,

aquests han dut a terme nombroses mobilitzacions per reclamar els mecanismes i mitjans necessaris per bastir un sistema que permeti, com a mínim, la coexistència amb l' Austràlia blanca en peu d'igualtat, de forma no només legal sinó real.¹³ Aquestes reivindicacions tradicionalment han girat entorn a tres grans àrees: reconeixement i drets civils, condicions de vida, i sobirania i autonomia. El 26 de gener de 1938, en el 150è aniversari de la colonització —encara avui celebrat com a diada nacional d' Austràlia—, es convocà el «dia de dol». Diverses mobilitzacions reivindicaven la plena ciutadania i els drets sobre la terra, i protestaven contra la desigualtat i la desposseïció. Aquella jornada es considera l'inici de la mobilització política dels indígenes d' Austràlia. A dia d'avui encara s'observa el dia de dol —per alguns anomenat també «dia de la invasió» o «dia de la supervivència»—. Una de les fites més rellevants, encara que simbòlica, fou el referèndum constitucional de 1967, en el que es modificà la Constitució per eliminar-ne dos preceptes que

els exclouia explícitament. En particular, un d'ells exclouia els aborígens de ser comptats com a persones en els censos de la Commonwealth australiana. Tot i que es considera una fita important a la història política dels indígenes, la constitució australiana encara avui conté un article que autoritza la discriminació per raó de raça —article 25—, i es tracta precisament del que buscava el darrer intent fallit de modificació, i que tractarem a continuació.

Sobirania i reconeixement constitucional a Austràlia

Cal apuntar que el reconeixement de la sobirania, i el reconeixement constitucional dels indígenes a Austràlia són dos aspectes diferents, tot i que entrelligats. Les demandes de sobirania, vinculades als moviments indígenes i relacionades principalment al dret a la lliure determinació, són prèvies. L'exemple més simbòlic és el de la Tenda-Ambaixada Aborigen, que s'instal·là el 1972 davant l'antic Parlament de Canberra, per a protestar —i reclamar— la sobirania, l'autodeterminació i els drets sobre la terra —i encara s'hi troba, 50 anys

11 CLOSING THE GAP, «Home | Closing the Gap».

12 AUSTRALIAN BUREAU OF STATISTICS, «Prisoners in Australia, 2021».

13 Per a una introducció a aquests aspectes, és recomanable l'obra de Sarah Maddison, en particular el seu llibre *Black politics: inside the complexity of aboriginal political culture*.

El reconeixement de la sobirania es tradueix en, com a mínim, l'acord sobre un tractat on es recollissin les demandes dels aborígens i s'establís un sistema de convivència amb l'estat australià

després. El reconeixement de la sobirania es tradueix en, com a mínim, l'acord sobre un tractat on es recollissin les demandes dels aborígens i s'establís un sistema de convivència amb l'Estat australià, tal com expressava clarament la campanya duta a terme pels aborígens a favor del tractat, el 1988, en el *Barrunga Statement*, el qual inclouria altres demandes de reconeixement de drets, entre els quals cal destacar l'autodeterminació i l'autogovern, el control sobre la terra —i la compensació per la desposseïció—, el respecte pels llocs sagrats i el reconeixement i respecte cultural, o l'eliminació de la discriminació racial. L'aleshores primer ministre australià Bob Hawke (1929-2019), en reconeixement del manifest que li fou presentat per la campanya, va assegurar que pels volts de 1990 hi hauria tractat.¹⁴

Els oferiments i reaccions dels successius governs no han fet sinó diluir l'oferta a poc menys que un reconeixement constitucional, de caire força simbòlic, que a més no acaba d'aconseguir-se. Un primer intent fou el

1999, com a part del fallit referèndum sobre la monarquia. Seguidament, la primera ministra laborista, Julia Gillard (1961) posà fil a l'agulla el 2011 en un procés que, una dècada després, segueix sense resoldre's. Mentrestant, però, un reguitzell de comissions parlamentàries, comitès d'experts, i consells assessors, han emès fins a sis informes diferents sobre la qüestió de com articular una reforma constitucional que reconegui els indígenes d'Austràlia.

El 2015 s'establí el Consell del Referèndum per abordar el tipus de reforma constitucional que es podia proposar per part del govern australià. És a dir, omplir de contingut la idea de «reconeixement». A finals de 2016, el Consell publicà una proposta sobre la qual treballar. Durant els següents sis mesos, es van realitzar trobades amb centenars de representants indígenes, i a partir d'aquestes el Consell treballà, de manera més o menys participativa, la proposta final. Aquesta es presentà a la convenció constitucional de les primeres nacions, celebrada el maig de 2017. Es tractava d'un document consensuat, anomenat *Uluru Statement from the Heart* i que proposava la institucionalització

d'una veu indígena al Parlament —constitucionalment protegida—, una negociació de Tractat, i l'establiment d'una comissió de veritat i reconciliació, *Makarrata*. És a dir: «veu, tractat i veritat». Es pot dir, que la declaració d'Uluru omple de contingut el que els aborígens i illencs de l'estret de Torres entenen per reconeixement, i que va molt més enllà d'una inclusió simbòlica al text constitucional.¹⁵ Per a ells, l'autonomia i l'autodeterminació són indèstriables de qualsevol procés de reconeixement.

La campanya *Recognise* i el retorn al reconeixement simbòlic

En paral·lel al procés del Consell pel Referèndum, la fundació *Reconciliation Australia* —indirectament promoguda i finançada fonamentalment pel govern australià— endegà el 2011 la campanya *Recognise*. Aquesta tenia com a objectiu sensibilitzar sobre la necessitat de modificar la constitució, a nivell simbòlic, a fi de reconèixer-hi els aborígens i illencs de l'estret de Torres amb l'interès d'assegurar la doble majoria «50% dels votants,

14 MURPHY, «The aboriginal rights treaty that never came: cabinet papers 1988-1989».

15 DAVIS, «Constitutional recognition».

Els oferiments i reaccions dels successius governs no han fet sinó diluir l'oferta a poc menys que un reconeixement constitucional, de caire força simbòlic, que a més no acaba d'aconseguir-se

50% d'Estats» necessària per aprovar en referèndum una modificació de la Constitució, tot i que en aquell moment encara no se sabés quina seria exactament la modificació.¹⁶ La campanya d'entrada fou rebuda amb tebior, fins i tot amb cert escepticisme per part de les comunitats indígenes¹⁷ i a poc a poc s'alçaven veus a favor d'un tractat.¹⁸

Així doncs, les propostes recollides a l'*Uluru Statement from the Heart*, sis anys després de l'inici dels treballs, no haurien d'haver resultat una gran sorpresa, però tanmateix fou gairebé automàticament descartada pel govern del liberal Malcolm Turnbull (1954). La campanya *Recognise* va finalitzar pocs mesos més tard, amb el codirector de Reconciliation Australia anunciant que havia fet una contribució significativa.¹⁹ Una nova comissió

parlamentària pel reconeixement fou creada a fi d'elaborar un nou informe, aquesta vegada sobre la institucionalització de «Veu», i amb la idea que aquest cop es dugués a terme un procés de codisseny. Tanmateix, la veu indígena al parlament protegida constitucionalment, tal com demanava l'*Uluru Statement*, ja no era una veu al parlament, sinó una veu al govern. Tal com explica una dels membres del consell pel referèndum, la jurista aborigen Megan Davis, tenir veu en una institució ja existent no va en la línia de l'esperit de l'*Uluru Statement*, i limitar el reconeixement a quelcom merament simbòlic —que mai ningú havia demanat— ja ha sigut rebutjat nombroses vegades per les comunitats indígenes.²⁰

Mentrestant, les enquestes suggereixen que malgrat la reticència dels successius governs, la població australiana estaria majoritàriament oberta a l'establiment d'una veu al parlament.²¹ Pel que fa als indígenes, que representen només el 3,3% de

la població, és més difícil saber què n'opinen exactament, però tal com expliquen les autores citades, no sembla que el reconeixement simbòlic estigui en condicions d'aconseguir massa suport entre les principals comunitats afectades.

Ha escoltat Austràlia?

El 2015, aprofitant que la principal aerolínia australiana, *Qantas*, va adherir-se a la campanya *Recognise*, l'activista aborigen Celeste Liddle (1978), escribia a *The Guardian* que la majoria d'indígenes no volen reconeixement, «ho sabríeu si haguéssiu escoltat».²² En el mateix article apuntava a la idea d'un organisme parlamentari indígena, el que més tard s'anomenaria «La veu» a l'*Uluru Statement*, una idea que resulta més que evident que ha estat reivindicada des de fa dècades.

A jutjar per les accions, més enllà de les paraules, dels successius governs australians, no es pot dir que a Liddle li faltés raó.

16 PARKINSON; FRANCO-GUILLEN; DE LAILE, «Did Australia listen to indigenous people on constitutional recognition?».

17 MADDISON, «Recognise what? Problems with the campaign for constitutional recognition»; LIDDLE, «87% of indigenous people do not agree on recognition. You'd know if you listened».

18 GORRIE, «Fuck your constitutional recognition, I want a treaty».

19 BRENNAN, «Recognise campaign ends after making 'significant contribution'».

20 DAVIS, «Constitutional recognition for indigenous Australians must involve structural change, not mere symbolism».

21 ZILLMAN, «Indigenous advisory body would be supported by Australians, survey suggests».

22 LIDDLE, «87% of indigenous people do not agree on recognition. you'd know if you listened».

Cal que l'Austràlia institucional permeti la materialització d'aquests incipients consensos en el procés reivindicat per la declaració d'Uluru

L'article de Liddle va sorgir pocs mesos abans que es creés el Consell del referèndum que, dos anys després, acabaria emetent l'*Uluru Statement*. Aquest procés havia d'incorporar una conversa nacional sobre l'afer indígena i recollir aquesta demanda «d'escoltar». Aprofitant aquests dos anys on s'havia de dur a terme aquesta conversa nacional sobre la reforma constitucional, un conjunt d'investigadors vam emprendre un estudi on precisament volíem examinar si Austràlia escoltava, o no, els indígenes pel que fa a aquesta qüestió.²³ Escoltar és un element clau en la democràcia deliberativa. Però més enllà de la reacció de governs i elits en particular, el nostre estudi volia examinar el que presumíem que seria una conversa nacional, massiva. Amb aquest objectiu, vam anar a buscar interaccions a les xarxes i mitjans en línia, així com fonts més formals, com informes i propostes polítiques. Vam analitzar-ne els continguts per veure quin era el ventall de perspectives sobre el tema, i si hi havia solapament entre llocs d'interacció

primordialment no-indígena, general, indígena, formal —a nivell d'elits— i informal —per exemple, pàgines de Facebook. En altres paraules, ens preguntàvem si aquells temes que emergien en un tipus d'arena —per exemple, a les discussions en un post de blog— eren compartits i tractats en d'altres arenes, i de maneres similars, o diferents. Es tracta de precondicions a la qualitat d'escoltar. Els nostres resultats suggereixen que malgrat haver-hi cert solapament, la majoria de converses quedaven separades per la importància que les diferents perspectives rebien. Per exemple, la campanya *Recognise* era molt més discutida en arenes més formals en les que a més es parlava de temes que no eren presents a les converses indígenes. El racisme, que era present com a tema de conversa a totes les esferes, es mostra com un tema més aviat perifèric a les arenes generals, mentre que és el tema clau als fòrums indígenes. Els temes que són compartits varien, a més, en la manera de tractar-se. Per exemple, en fòrums no específicament indígenes, aspectes com la colonització, el patrimoni, la retirada de nens, s'hi refereixen com a coses del passat, mentre que a les converses en

fòrums indígenes és evident que tots aquests són temes ben presents. Així mateix, persones no-indígenes tendeixen a parlar-ne en termes de drets individuals, diners o compensació, mentre que les persones indígenes parlen en termes de responsabilitats col·lectives, escoltar, o respecte.

Però existeixen també temes comuns que reben similar rellevància en ambdós fòrums, com per exemple l'estima pel territori i la tradició familiar, cosa que apunta a les vies per a través de les quals es poden tendir ponts. Així mateix, l'anàlisi del que anomenem meta-conversa²⁴ mostra que entre el públic general existia també un genuí desig per escoltar i aprendre en aquest aspecte.

Aquests resultats, juntament amb la constatació en les enquestes mencionades, del fet que la població australiana veu, en general, amb bons ulls una reforma constitucional per reconèixer els indígenes d'Austràlia

24 Els termes de la conversa. Normalment a la meta-conversa s'hi discuteix la manera que tenen els interlocutors de comportar-se. L'abús, l'agressivitat a les xarxes, l'educació, són conceptes que conviuen amb d'altres com la racionalitat i l'intercanvi d'arguments.

23 PARKINSON, FRANCO-GUILLÉN; DE LAILE, «Did Australia listen to indigenous people on constitutional recognition?».

La població australiana veu amb bons ulls una reforma constitucional per reconèixer els indígenes d'Austràlia

mostren que hi ha vies perquè «veu, tractat i veritat» semblin avui una mica més a prop. Només cal que l'Austràlia institucional permeti la materialització d'aquests incipients consensos en el procés reivindicat per la declaració d'Uluru. Tal com acaba el text, «el 1967 fórem comptats, i el 2017 busquem ser escoltats». ■

■ Bibliografia

AIATSI. «Indigenous Australians: Aboriginal and Torres Strait Islander people» [en línia]. De 12 de juliol del 2020. Disponible a: <www.aiatsis.gov.au>.

ALTMAN, Jon. «The Howard government's northern territory intervention: are neo-paternalism and indigenous development compatible?». Canberra: Australian Institute of Aboriginal and Torres Strait Islander Studies, 2007.

ATFIELD, Cameron. «Brisbane could rename historically racist boundary streets» [en línia]. A *Brisbane Times*, de 30 de gener del 2016. Disponible a: <www.brisbanetimes.com.au>.

AUSTRALIAN BUREAU OF STATISTICS. «Chapter - aboriginal and Torres Strait Islander population» [en línia]. A *Australian Bureau of Statistics*, de 25 de gener del 2002. Disponible a: <www.abs.gov.au>.

AUSTRALIAN BUREAU OF STATISTICS. «Prisoners in Australia, 2021» [en línia]. A *Australian bureau of statistics*. Consultat el 13 d'abril del 2022. Disponible a: <www.abs.gov.au>.

BRENNAN, Bridget. «Recognise campaign ends after making 'significant contribution'» [en línia]. A *ABC News*, d'11 d'agost del 2017. Disponible a: <www.abc.net.au>.

DAVIS, Megan. «Constitutional recognition for indigenous Australians must involve structural change, not mere symbolism». A *The Conversation*, de 17 de febrer de 2020. Disponible a: <www.theconversation.com>

DAVIS, Megan. «Constitutional recognition: two decades on» [en línia]. A *Australian Public*

Law, d'1 de març del 2021. Disponible a: <www.auspublaw.org>.

FARRANT, Brad; MASLEN Sarah; HAMILTON, Sharynne. «Thirteen years after 'sorry', too many aboriginal and Torres Strait Islander children are still being removed from their homes» [en línia]. A *The Conversation*, de 25 de maig del 2021. Disponible a: <www.theconversation.com>.

GORRIE, Nayuka. «Fuck your constitutional recognition, I want a treaty» [en línia]. A *Vice*, de 17 de març del 2016. Disponible a: <www.vice.com>.

GOVERN D'AUSTRÀLIA. *Closing the gap* [en línia]. Consultat el 18 d'abril de 2022. Disponible a: <www.closingthegap.gov.au>.

GRAY, Stephen. *The northern territory intervention: an evaluation*. Melbourne: Moash University - Castan Centre for Human Rights Law, 2020.

KRIEKEN, Robert van. «The Barbarism of civilization: cultural genocide and the 'stolen generations'» [en línia]. A *The British Journal of Sociology* 50, núm. 2, pàg. 297-315, 1999. Disponible a: <www.doi.org>.

LIDDLE, Celeste. «87% of indigenous people do not agree on recognition. you'd know if you listened» [en línia]. A *The Guardian*, de 19 de juny de 2015. Disponible a: <www.theguardian.com>.

MADDISON, Sarah. *Black politics: inside the complexity of aboriginal political culture*. Crows Nest (N.S.W.): Allen & Unwin, 2009.

MADDISON, Sarah. «Recognise what? Problems with the campaign for constitutional recognition». A *Indigenous Law Bulletin* 8, núm. 24, pàg. 20-25, 2016.

MURPHY, Damien. «The aboriginal rights treaty that never came: cabinet papers 1988-1989» [en línia]. A *The Sydney Morning Herald*, a 29 de desembre del 2014. Disponible a: <www.smh.com.au>.

NOGRADY, Bianca. «Trauma of Australia's indigenous 'stolen generations' is still affecting children today». A *Nature* 570, núm. 7762, pàg. 423-424, 2019.

PARKINSON, John; FRANCO-GUILLÉN, Núria; DE LAILE; Sebastian. «Did Australia listen to indigenous people on constitutional recognition? A big data analysis». A *Australian Journal of Political Science* 57, núm. 1, pàg. 17-40, 2022.

TREATY 88 CAMPAIGN. «Aboriginal sovereignty—never ceded» [en línia]. A *Australian Historical Studies* 23, núm. 91, pàg. 1-2, 2008. Disponible a: <www.doi.org>.

WALTER, MM. *Aboriginality, poverty and health-exploring the connections*. Casuarina: Cooperative Research Centre for Aboriginal Health, 2007.

ZILLMAN, Stephanie. «Indigenous advisory body would be supported by Australians, survey suggests» [en línia]. A *ABC News*, de 30 d'octubre del 2017. Disponible a: <www.abc.net.au>.